

Tıbb-ı Nebevî Hadislerinin Bağlayıcı Olup Olmaması Açısından Değerlendirilmesi*

- Evaluation Of Medicinal (Tıbb-I Nebewi) Hadiths For Their Binding Force-

Saffet SANCAKLI**

Atf/Citation: Sancaklı, Saffet. "Tıbb-ı Nebevî Hadislerinin Bağlayıcı Olup Olmaması Açısından Değerlendirilmesi/ Evaluation Of Medicinal (Tıbb-I Nebewi) Hadiths For Their Binding Force. *Mesned: İlahiyat Araştırmaları Dergisi / Journal of Mesned Divinity Researches*, (Güz 2019-2): 353-379.

Öz:

Hız. Peygamber'in (s.a.s) tıbb-ı nebevî hadislerinin çok geniş bir yelpazede ve değişik alanlarda yer aldığı ve sayılarının hayli çok olduğu bilinmektedir. Bu tür hadislerin pek çok kişinin dikkatini çektiğini ve uygulama alanının ne olabileceği konusunda da değişik algıların olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu hadisler analiz edildiğinde hiçbir ayırım yapılmaksızın hiçbir kategorizeye tabi tutulmadan hepsine eşit mesafede bulunup bulunulmayacağı konusunun irdelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in hadislerinin vahiyle olan ilişkisi, onun beşer kimliği ve tıbb-ı nebevî hadislerinin evrenselliği ve yerelliği gibi bir takım hususlar da gündeme gelmekte olup dolayısıyla bu konuların ilmi perspektiften bakılarak tetkik edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmamızda bol örnekler vererek bu konular analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tıbb-ı Nebevî, Hadis, Bağlayıcı, Değerlendirmek.

Abstract:

It is known that the medicinal hadiths of the Prophet have a very wide range and different fields and their numbers are quite numerous. Such hadiths attract the attention of many people, and there are different perceptions about what might be the field of application of such hadiths. Therefore, when analyzing these hadiths, it should be examined whether there will be any distinction, if so what would be the distinction. In this context, the relationship between the Prophet's hadiths with the revelation, his human identity apart from revelation and the universality or locality of the hadith of medicine are some number of points to come up. These issues need to be answered in a scientific perspective. In our paper, we will try to analyze these issues by giving abundant examples.

* Bu çalışma, 24-25 Haziran 2014'de Muhter tarafından Ankara'da düzenlenen Uluslararası Tıbb-ı Nebevî Kongresinde sunulup, basılmamış bildirinin genişletilerek makale haline çevrilmiş şeklidir.

** Prof. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, saffet.sancakli@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4365-6275.

Key Words: Medicinal Hadith(Tıbb-i Nebewi), Hadith, Binding Force, Evaluating.

1. TIBB-I NEBEVÎ HADİSLERİNİN KAPSAMI

Hız. Peygamber, çevresi için sadece bir peygamber değil, her şeydi. Bir bakıma peygamberlerin, diğer toplum liderlerinden farkı burada kendini göstermektedir. İnsanlar, sadece dini konuları değil, hayatlarının her meselesini ona danışıyorlardı. Öyle ki, gece uykusu kaçan sabah derdini ona anlatırdı. Çocuğunun karnı sancılanan çareyi ondan beklerdi. Aile mutluluğunda sarsıntı geçirenler, O'nun hakemliğine sığınıyorlardı. Şunu da belirtmek gerekir ki O, çevresindeki insanların âdeta sığınağı olmuştur. Özellikle kendi kendine hayatın üstesinden gelemeyen çaresizlerin her derdine derman gördükleri Hız. Peygamber, çevresinin sağlık meseleleri ile de meşgul olmaktan geri durmamıştır.¹ Ancak o, hiçbir zaman doktorluk taslamamış, böyle bir iddiada bulunmamış ve kendisi hastalandığında doktor çağrılmış, etrafındaki insanların da doktora gitmelerini ve tedavi olmalarını istemiştir. Örneğin, Hız. Peygamber, Sa'd b. Ebî Vakkâs hastalandığında ziyaretine gitmiş, Sa'd'ı evinde hasta yatar görünce "Hâris b. Keled'e'yi çağırın, o iyi bir hekimdir, sizi tedavi etsin" buyurmuştur.²

O'nun insanlar tarafından bu derece rağbet görmesinin kökeninde pek çok sebep zikredebiliriz. İcra ettiği ve yerine getirdiği görevleri analiz ettiğimizde sadece bir Peygamber değil aynı zamanda bir lider, komutan, muallim ve hâkim idi. Bütün bu görevleri yerine getirme noktasında oldukça başarılı olduğunu görürüz. Güçlü bir otorite olan Hız. Peygamber, fetânet sahibi olmasıyla beraber aynı zamanda manevi yönden desteklenmekteydi.

Kütüb-i Sitte kaynaklarından olan Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce'nin eserlerinde yer alan "Kitâbü't -Tıbb", "Kitâbü'l- Merdâ", "Kitâbü'l- Et'ime, "Kitâbü'l-Eşribe, "Kitâbü's-Selam, "Kitâbü'l-Cenaiz, "Kitâbü't-Taharet, "Kitâbü'l-Gusül gibi bölümlerde tıpla ilgili pek çok hadis nakledilmektedir. Ayrıca bu alanla ilgili hadislerin sayısı çok olunca *tıbb-ı nebevî* ile ilgili hadisleri müstakil kitaplarda toplayan çalışmaların da sayısı hayli çoktur.³ *Tıbb-ı Nebevî* kapsamına giren hadislerin temas ettiği belli başlı konular şunlardır: Koruyucu hekimlik, tabâbetle ilgili tavsiyeler, hasta hakları, hastalık anında hekime müracaat etmek, tedavi olmak, câhil tabiplere başvurmamak, câhil tabiplerin ceza-

¹ Ali Yardım, *Peygamberimizin Şemâili*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 1998), 27.

² Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, "Tıbb", 12, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981).

³ Tıbb-ı Nebevî literatürüyle ilgili eserler için bk. Mahmut Denizkuşları, *Peygamberimiz ve Tıp*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1981), 113.

landırılmaları, tebabetin önemi, bulaşıcı hastalıkların salgın halinde bulunduğu yerlerden dışarı çıkmamak, bu gibi yerlere girmemek, hastaların maneviyatlarını takviye etmek, uyku, yeme ve içmelerini i'tidâl halinde tanzim etmek, genel olarak temizliğin önemi ve bu arada ağız ve diş temizliği ve genel sıhhatin korunmasına önem vermekle ilgili tavsiyeler, vücut temizliği, yiyeceklerin ve çevre temizliğine önem vermek, bazı hastalıkları tedâvi eden ilaçların tavsiye edilmesi vb. sağlıkla ilgili konuları bu çerçevede zikredebiliriz.⁴ Görüldüğü üzere *tıbb-ı nebevî* hadislerinin kapsam alanı çok geniştir. Kısaca *tıbb-ı nebevî* türü hadislerini nitelikleri açısından üç ana kategoride toplayabiliriz: a) Tıbbî tedavinin gerekliliğini ve bütün hastalıkların mutlaka bir tedavi yolunun bulunduğunu ifade eden hadisler. b) Sağlığın korunmasıyla ilgili tavsiyeler içeren hadisler. c) hastalıkların tedavisi ile ilgili yöntem ve ilaç tavsiyesi içeren hadisler.⁵ *Tıbb-ı Nebevî* hadisleri, insanın ruh ve beden sağlığını dengede götürmesini amaçlamaktadır. Hz. Peygamber'in tıbla ilgili hadislerinde aynı zamanda cahiliyye döneminden kalan hurafeler de ortadan kaldırılmıştır.

2. TIBB-I NEBEVÎ HADİSLERİNİN VAHİYLE OLAN İLİŞKİSİ

Hz. Peygamber, bir beşer kimliğinin olması yanında aynı zamanda vahiy alan bir Rasüldür. Her iki yönüyle de ilgili pek çok nass ve görüş bulmak mümkündür. Nassların bir kısmı, sünnetinin tamamının vahiyle ilişkili olduğu izlenimi verirken, diğer bir kısmı da Hz. Peygamber'in beşeri yönüne, vahiy dışında hareket etmesine yönelik mesajlar vermektedir.⁶ Meseleye bu açıdan bakıldığında Hz. Peygamber sünnetinin vahiyle ilişkisinin de bu kapsamda irdelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda onun beşer ve rasül kimliği de hadislerde çok sık olarak vurgulanmaktadır. Örneğin, Hristiyanların Hz. İsa'yı aşırı şekilde övdükleri gibi kendisinin övülmesini istemediği hadiste "*Ben ancak bir kulum. (Bana) Allah'ın kulu ve elçisi(rasulü) deyimiz.*" buyurmuşlardır.⁷

⁴ Muhammed Tayyib Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tedkikler*, (İstanbul: AÜİFY, 1959), 156.

⁵ Osman Oruçhan, *Hadis ve Bilim*, (Ankara: T.D.V.Y., 2011), 460-462.

⁶ Mustafa Dönmez, "*el-Ehâdisü't-Tıbbiye Beyne'l-Vahyi'l-İllâhî ve't-Tıbbü't-Tecrübi*", *Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları = Islamic University of Europa Journal of Islamic Research*, 2/3, (2009): 165-178.

⁷ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammaed b.İsmail, *Sahîh-i Buhârî*, "Enbiyâ", 48, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982).

Hız. Peygamber, bu çerçevede gelen âyetler istikametinde aynı mesajı biraz daha açarak somutlaştırmakta ve netleştirmektedir: “Ben de bir insanım. Diğer insanlar gibi ben de bazen sevinç duyar, hoşnut olurum, bazen öfkelenirim.”⁸ “Ben de sizin gibi bir beşerim, hata da eder, isâbet de ederim. Lakin size “Allah buyurdu” dedim mi, asla Allah’a yalan isnâd etmem.”⁹ Gerek Kur’ân-ı Kerîm’de ve gerekse hadislerde verilmek istenilen mesâj, peygamberin insanüstü bir varlık olmadığı ve peygamberliğin, beşerî özellikleri ortadan kaldırmadığı şeklindedir. Yanılmak, hata etmek ve unutmak kul ve beşer olmanın bir özelliğidir. Bu gibi durumlar, Peygamberliğe herhangi bir hâlel getirmez. Kendisine getirilen bir dava sebebiyle “Hakkında vahiy gelmeyen dava konularında ben re’y ve içtihadımla hükmederim.” buyurmuşlardır.¹⁰

Konuyla ilgili şerhlerinde bilgi veren Hattâbî (ö.388/998), tıbbın tarihçesine inerek şu bilgileri verir: Yunan tıbbi mukayeseye dayanır. Arap ve Hind tıbbi ise tecrübeye dayanır. Hız. Peygamber’in hastalara tavsiyelerinin çoğu Arap tıbbının metoduna dayanır. Bunlardan bir kısmı vahiyle ilgilidir.¹¹ Hattâbî, tıbla ilgili hadisleri kökten reddeden ya da onları tamamen vahiy kabul edip, gelişen tıb ilmi ve yeni problemler karşısında hadisleri müdafaa etmekte zorlanan grupların durumuna düşmeden, gerçekçi bir yol takip etmiştir. O, bir yandan sahih senedle gelen hadisleri ve hadis âlimlerini müdâfaa ederken, beşerî ve vahyî bilgiye âit olan hadisleri birbirinden ayırmak sûretiyle hadisleri doğru anlamaya da ışık tutmuştur.¹² Dolayısıyla tıbb-ı nebevî hadislerinin değeri ve bağlayıcılık açısından değerlendirilmesi konusunda hiç kuşkusuz âlimlerin farklı görüş ve yaklaşımları söz konusudur. Bu tür hadislerin bir kısmının kendisine vahiyle bildirildiği, diğer bir kısmının ise Arapların adetlerinden tecrübe ile elde edilen bilgiler olduğu İslam bilginlerinin birçoğu tarafından benimsenmiştir.¹³ Hız.Peygamber’in yaşadığı ortamın/dönemin tıbbî anlayışla-

⁸ Müslim, Ebu’l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Birr”, 95, Thk., M.F.Abdülbâkî, (Lübnan: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1375/1956).

⁹ İbn Mâce, Ebû Abdillâh el-Kazvînî, *Sünen*, “Ruhun”, 15, thk., M.F. Abdülbâkî, (Lübnan: Dâru’l-Fikr), trs.

¹⁰ Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, “Akdiye”, 7, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981).

¹¹ Hattâbî, *A’lâmü’l Hâdis*, Thk. Muhammed b. Sa’d b. Abdirrahman es-Suûdî, (Mekke: Merkezü İhyâi’t-Türâsi’l-İslâmî, 1409-19889), 3/ 2107-2108,

¹² Salih Karacabey, Hadis Vahiy Münasebeti ve Tıbla İlgili Hadisler Hakkında Hattâbî’nin Görüşleri, *U.Ü.İ.F.D.*, 4/ 4, (1992): 223.

¹³ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. İbn Hacer, *Fethu’l-Bari*, (Kahire: 1978), 21/ 248; Veli Atmaca, “Hadislerde Hastalık ve Sağlık Anlamında Kullanılan Genel Kavramla”, *Hadis Tedkikleri Dergisi*, 8/1 (2010): 3-5.

rından etkilenmediğini düşünmek veya o anlayışların tıbb-ı nebevî hadislerinde hiç yansıtmadığını söylemek mümkün değildir. Muhammed Hamidullah, Hz. Peygamber'in gençliğinde Filistin, Yemen ve Güney Doğu Arabistan'da bulunduğunu ve esaslı bir şekilde tıbbî malumata sahip olduğunu, bir kısım bilgilerin o günkü tıbbî bilgilere dayandığını söyler. Bunun yanında Hz. Peygamber'in sinek hadisinin hemen reddedilip hurafe veya folklorik basit bir şey olarak değerlendirilemeyeceğini, biyolog ve tabiplerin derinlemesine araştırma yapmalarını gerektiğini belirtir.¹⁴

Sahâbe döneminde de sünnetin vahiyle ilişkili olup olmadığı konusunda yaşanan bazı olayların var olduğu müşahede edilmiştir.¹⁵ Örneğin, Bedir savaşından önce Hubâb b. Münzir (ö.19/640), ordunun konuşlandırıldığı yerin savaş stratejisi açısından elverişli olmadığını tesbit etmiş ve Hz. Peygamber'e bu kararının vahiy kaynaklı olup olmadığını sormuş ve vahiyle ilişkili olmadığını öğrenince o yerin savaş stratejisi açısından elverişli olmadığını, değiştirmesi gerektiğini söylemiştir. Hz. Peygamber de, Hubâb b. Münzir'in görüşünü benimsemiş ve ordunun yerini değiştirmiştir.¹⁶ Hz. Peygamber, Medine'de iken ziraatçıların yabani hurmaları, iyi cins hurmalarla aşıladığını görmüş ve ne yaptıklarını sormuştu. "*Öteden beri bunu yapıyorduk.*" dediler. Hz. Peygamber de: "*Umarım ki siz bunu yapmasanız daha iyi olur.*" buyurdu. Onlar da bunun üzerine aşılama işini terk ettiler. Bu yüzden hurmalardan gereken randıman alınamadı. Durum Hz. Peygamber'e intikal ettirilince O şöyle buyurdu: "*Ben ancak bir beşerim, size, dininize âit bir şey emredersem bunu uygulayın, size şahsî görüşüme dayanarak bir şey söylersem ben ancak bir beşerim.*" Bir başka rivâyette "*...Siz, dünya işini daha iyi bilirsiniz.*" buyurdular.¹⁷ Kâdî İyâd da (ö.544/1149) Hz. Peygamber'den dünya işlerinden bazılarında sehiv ve hata vaki olmasının câiz olduğunu belirtir.¹⁸ Serahsî (ö.490/1097), Hz. Peygamber'in re'yinin diğer insan-

¹⁴ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, terc. M.S.Mutlu, S.Tuğ, (İstanbul: İrfan Yayınları, 1969), 2/106-108; Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009), 540,

¹⁵ İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (Beyrut: Dâru'l-Haber, 1995), 2/197-198; İbn Hacer Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's - Sahâbe*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1328), 1/302.

¹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/197-198; İbn Sa'd, *Tabâkâtü'l-Kübrâ*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1985), 2/15.

¹⁷ Müslim, "Fedâil", 140-141.

¹⁸ Kâdî İyâd, *Şifâ-i Şerif*, Terc. N. Erdoğan-H.S.Erdoğan, (İstanbul: Çile Yayınları 1980), 573.

ların re'yi gibi olduğu ve O'nun da hata edebileceğini, ancak O'nun, dini konulara olan vukûfiyeti sebebiyle hatasının olmayacağını belirtir.¹⁹

Hiz. Peygamber “Sizler dünya işinizi daha iyi bilirsiniz.” sözü²⁰ ile görevinin din ve tebliğ işlerini öğretmek olduğunu, bu gibi maddî işlere âit bilgilerin tecrübe ve çalışmakla elde edileceğini söylemiş oluyor. Savaş ve siyâset işleri de tecrübeyle daha iyi bir şekilde bilinir.²¹ Nevevî (ö.676/1277), Müslim’e koyduğu bir bâb başlığında “Hz. Peygamber’in şer’an söylediklerine uymanın vâcip olması, kendi görüşü olarak dünya maişetine dair söylediklerine uymanın vâcip olmaması bâbı” diyerek bu konudaki görüşlerini daha da netleştirmektedir.²²

Sıddîkî de vahyi şöyle kategorize eder: “Rasûlullah’ın Allah Teala’dan te-lakki ettiği vahiyler iki kısma ayrılır: Birincisi, Kur’an’dır. İkincisi de Kur’an dışında kalan vahiylerdir. Bu sonuncular hadislerin bir kısmını teşkil eder. Fakat hadisler arasında bazı sözler ve davranışlar vardır ki sadece Rasûlullah’ın şahsi müşahede ve tecrübelerine dayanmaktadır. Tıpla, siyasi ve askeri konularla ilgili hadisler bu gruba girmektedir.”²³ Ünlü şârih Aynî (ö.855/1451), *tıbb-ı nebevî* hadislerini üç kategoride incelemektedir: a) Hiz. Peygamber’in vahiyyle öğrendikleri b) Arap âdetlerinden öğrendikleri c) Kur’an ayetleri şifâ niyetiyle okunduğu gibi, teberruk murad edilenler. Aynî, bu bağlamda Hiz. Peygamber’in hasta olan bir insana ısrarla bal kullanmasını söylemesinin, onun tedavisinin balda olduğuna dair gelen vahiyden kaynaklandığını belirtir.²⁴ Dolayısıyla pek çok âlim, *tıbb-ı nebevî* hadisleri de dâhil olmak üzere hadislerin vahiyyle olan ilişkisini tek bir kategoride değerlendirmemiştir.

Kısaca konuyla ilgili delillere bütüncül bir yaklaşımla bakıldığında sünnetin bir kısmının vahiyyle ilgili olduğu, bir kısmının da vahiyyle ilişkili olmadığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Âlimlerin kahir ekseriyeti de bu istikamette görüş beyan etmişlerdir. Dolayısıyla *tıbb-ı nebevî* konusundaki hadislerle ilgili de aynı yaklaşımı sergilemek ilmi üslubun gereğidir. Konuyla ilgili deliller karşısında tek taraflı hareket edildiği takdirde bir kısım delillerin zayi edilmesi veya gör-

¹⁹ Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, *Usûlü’s-Serahsî*, (İstanbul: Kahraman Yayınları 1984), 2/92.

²⁰ Müslim, “Fedâil”, 140-141.

²¹ Muhittin Bahçeci, *Pegamberlik ve Peygamberler*, (İstanbul: Türdav Basım Yayım, 1977), 121-122.

²² Müslim “Fedâil”, 38.

²³ Sıddîkî, M. Zübeyr, “İslam Hukukunda Hadis’in Yeri”, Terc. M.Esat Kılıçer, *A.Ü.İ.F.D.*, 11 (1964): 115.

²⁴ Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, 540.

memezlikten gelinmesine yol açacaktır. Bu da ilmi bir yaklaşım tarzı olmaktan çıkacaktır.

3. EVRENSEL MAHİYETTE YER ALAN TIBB-I NEBEVÎ HADİSLERİ

Tıbb-ı Nebevî konusunda öyle hadisler var ki, günümüzde geçerliliklerini koruduğu gibi kıyamete kadar geçerliliklerini koruyacak evrensel mahiyetteki hadislerdir. Bu tür hadislerin tamamını Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemin tıbb anlayışını yansıttığını, dolayısıyla yerel özelliklere sahip olduğunu söylememiz mümkün değildir. Örneğin; Hz. Peygamber, vücûd temizliğine o derece önem vermiştir ki haftada en az bir defa banyo yapılmasını,²⁵ muntazaman tırnakların kesilmesini, koltuk altı ve kasıklardaki tüylerin tıraş edilmesini ve bıyıkların kısaltılmasını, sünnet olunmasını,²⁶ yemeklerden önce ve sonra ellerin yıkanmasını,²⁷ misvak kullanılarak ağız ve diş temizliğinin sağlanmasını²⁸ öngörmüş ve *"Temizlik imânın yarısıdır."* buyurarak²⁹ söylediklerini bizzat kendisi uygulamış ve çevresindekilere örnek olmuştur. Hz. Peygamber'in, sağlığa ne derece önem verdiğini duâlarında sık sık Allah'tan sağlık, sıhhat ve âfiyet vermesini niyâz etmesinden de anlıyoruz.³⁰ *"Allah'tan istenen şeyler arasında Allah'a en sevgili olan şey sağlıktır."*³¹ *"Allah'tan af ve sağlık dileyin, çünkü bir kimseye imandan sonra, sağlıktan daha hayırlı bir şey verilmemiştir."*³² *"Allahum! bedenime, gözlerime ve kulaklarıma sıhhat bahşet."*³³ Hz. Peygamber, yaşlılığın beraberinde getirmiş olduğu sıkıntıları, ızdırabı bildiğinden duâlarında *"Allahum! âcizlikten, tembellikten, korkaklıktan ve ihtiyarlıktan Sana sığınırım"*³⁴ ifadelerini sık sık kullanmakta-

²⁵ Buhârî, "Cuma", 2; Müslim, "Cuma", 7; İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât", 80; Mâlik, "Cuma", 1.

²⁶ Buhârî, "Libâs", 63-64; Müslim, "Tahâret", 49-50.

²⁷ Ebû Dâvûd, "Et'ime", 11-12; Tirmizî, "Et'ime" 39.

²⁸ Buhârî, "Savm", 27, "Cuma", 8; Müslim, "Tahâret", 42, Nesâî, "Tahâret", 5-6; İbn Mâce , "Tahâret", 7.

²⁹ Müslim, "Tahâret", 1; Tirmizî, "Daavât" ,86; Dârimî, "Vudû", 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/260.

³⁰ Müslim, "Zikir", 35; Ebû Dâvûd , "Edeb", 101; İbn Mâce, "Duâ", 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/42.

³¹ Tirmizî, "Deavât", 85, 102; İbn Mâce, "Duâ", 5.

³² Tirmizî, "Deavât", 106; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/3.

³³ Ebû Dâvûd, "Edep", 101; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/42.

³⁴ Buhârî, "Deavât", 38. Ayrıca bk. Müslim, "Zikir", 73; Tirmizî, "Deavât", 116.

dır. O, bu ifadeleriyle bu sıkıntıları aşmada, bunlara sabretmede Allah'tan yardım, destek ve kolaylıklar niyaz etmektedir.

Oruç ibadetinin de kişinin hem bedensel, hem de ruhsal bakımdan kişiye çok olumlu etkiler yapacağı konusunda görüşler söz konusudur. Hatta bir ay tutulan Ramazan orucu, tüm organların dinlenmesi açısından detoks etkisi yapacağı ifade edilir. Bütün ibadetlerin insanın ruh ve beden sağlığına kazandırdığı faydalar saymakla bitmez. Hatta kendisiyle barışık ve maneviyatı güçlü ve kuvvetli olan insanların ruhsal ve bedensel hastalıklara daha az yakalandıkları ve hastalıklardan daha kolay ve daha çabuk iyileştikleri, şifaya daha yatkın oldukları söylenir. Stres ve depresyona karşı daha dayanıklı olmaları da söz konudur.

Temizliğin insan ve toplum hayatında çok önemli bir konuma sahip olduğunu biliyoruz. Genel manada temizlik kavramı maddi ve manevi olmak üzere iki kategoride ele alınır. *“Namazın anahtarı temizliktir.”* hadisi³⁵ de bunu göstermektedir. Yine temizliğe riâyet konusunda evrensel mâhiyette şu hadisler vârid olmuştur: *“Uykudan uyandıığımızda ellerinizi üç kere yıkamadıkça başka bir kap içine sokmayın; çünkü ellerinizin nerelerde gecelemiş olduğunu bilemezsiniz.”*³⁶ *“Ümmetimin iyi ve kötü bütün amelleri bana arz edilip gösterildi. İyi amelleri arasında, yoldan kaldırılmış eza'yı gördüm. Kötü ameller arasında ise, yere gömülmemiş tükürük de vardı.”*³⁷ *“Mescide tükürmek bir günâhtır; kefareti de onu ortadan kaldırmaktır.”*³⁸ Bütün bu hadisler temizlik konusunda genel geçer ve evrensel hadislerdir.

Hadislerde su yollarına, meyveli ağaç altlarına, gelip geçilen yollara ve insanların gölgelendikleri yerlere abdest bozulmaması gerektiği beyan edilmektedir³⁹, hatta bu tür yerlere abdest bozmanın haram olduğu ifade edilmektedir.⁴⁰ Mescitlerin temiz tutulması⁴¹, oralara başkalarını rahatsız edecek şekilde etrafa kokular saçarak bir halde gidilmemesi,⁴² su kaynaklarına, nehir kenarlarına ve

³⁵ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 31; Tirmizî, “Tahâret”, 3; Dârimî, “Vudû”, 21.

³⁶ Buhârî, “Vudû”, 26; Müslim, “Tahâret”, 87-88.

³⁷ İbn Mâce, “Edeb”, 7.

³⁸ Müslim, “Mesâcid”, 55; Tirmizî, “Salât”, 401; Nesâî, “Mesâcid”, 30.

³⁹ Müslim, “Tahâret”, 68; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 14.

⁴⁰ Necatî Yenieli – Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Dâvûd Tercüme ve Şerhi*, (İstanbul: Şâmil Yayınları 1987), 1/57.

⁴¹ Ebû Dâvûd, “Salât”, 14; Tirmizî, “Salât”, 401.

⁴² Buhârî, “Ezân”, 160; Müslim, “Mesâcid”, 71.

durgun sulara abdest bozulmaması konusunda ciddi ikazlar vardır.⁴³ “Sizden biriniz durgun suya bevetmesin, sonra ondan abdest alabilir.”⁴⁴ hadisi buna örnektir.

Yanına kirli elbise ile gelen adam için “Bu adam elbisesini temizleyecek su bulamadı mı? ” buyurarak uyarıda bulunmuş ve temizliğin önemine dikkat çekmiştir.⁴⁵ “Allah temizdir, temizi sever, etrafınızı temiz tutun ve Yahûdilere benzemeyin.”⁴⁶ “Ellerinde et ve yağ kokusu olduğu halde (ellerini yıkamadan) yatan kimse hastalığa yakalanırsa ancak kendisini suçlu görsün.”⁴⁷ “Yiyecek ve içecek kaplarının ağzını açık bırakmayınız.”⁴⁸

Hz. Peygamber, insanların çoğunun iki nimetin kıymetini bilmediklerini, bunların da; sıhhat ve boş vakit olduğunu belirtmektedir.⁴⁹ Sağlıkla ilgili olarak şu hadisler de düşündürücüdür: “Beş şey gelmeden önce beş şeyin kıymetini bil! İhtiyarlık gelmeden gençliğin, hastalık gelmeden sağlığın, fakirlik gelmeden zenginliğin, meşguliyet gelmeden boş vaktin, ölüm gelmeden hayatın.”⁵⁰ “Beş şey fıtrattandır: Bıyıkları kısaltmak, kasık kıllarını tıraş etmek, koltuk altı kıllarını yolmak, tırnakları kesmek ve sünnet olmak.”⁵¹

İslâm tıbbı, hastalıkları tedâvi etmekten ziyâde insanları hastalıklardan korumaya daha fazla önem vermiştir. Bugünkü tıbbın da en önemli amacı koruyucu hekimliktir. Çünkü bu tür uygulamalar hastalar için en kolay ve en ucuz tedâvi metodudur. Fert planında olduğu gibi devlet bazında da aynı durum söz konusudur. Dolayısıyla İslâm tıbbı ile günümüz tıp anlayışı bu noktada birebir örtüşmektedir. “İnsanoğlu midesinde daha kötü bir kap doldurmamıştır. Kişiye belini doğrultacak kadar yemek yeter. Bari hiç olmazsa midenin üçte birini yemeğe, üçte birini suya, üçte birini de havaya ayırsın.”⁵² “Yemek yerken lokmanız düşecek olursa, alıp üzerindeki toz-toprağı giderin ve yiyin.”⁵³ diyen Hz. Peygamber, böylece

⁴³ Müslim, “Taharet”, 94-96; Ebû Dâvûd, “Taharet”, 14; İbn Mâce “Taharet”, 21.

⁴⁴ Buhârî, “Vudû”, 68; Müslim, “Tahâret”, 95-96.

⁴⁵ Ebû Dâvûd, “Libâs”, 14.

⁴⁶ Tirmizî, “Edeb”, 41.

⁴⁷ Ebû Dâvûd, “Et’ime”, 53; Tirmizî, “Et’ime”, 48.

⁴⁸ Müslim, “Eşribe”, 96; Ebû Dâvûd, “Eşribe”, 22; Tirmizi, “Et’ime”, 15.

⁴⁹ Buhârî , “Rikâk” , 1; Tirmizî , “Zühhd” , 1; İbn Mâce, “Zühhd” , 15; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/258.

⁵⁰ Muntekî, *Kenzü'l- Ummâl*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 15/879.

⁵¹ Buhari, “Libas”, 63, 64; Müslim, “Taharet”, 49, 50.

⁵² Tirmizî, “Zühhd”, 47; İbn Mâce, “Etme”, 50.

⁵³ Müslim, “Eşribe”, 134.

yere düşen yiyeceklerin terkedilmeyip kullanılmalarını öngörmüştür.⁵⁴ Çünkü bugün küçük bir yiyeceği terk eden kişinin, yarın daha büyük yiyecekleri atması onun için daha kolay olacaktır. Dolayısıyla israfın önüne bu şekilde geçilmesi mümkün olmayacaktır. “*İsraf ve kibir olmaksızın yiyiniz, içiniz, giyiniz ve sadaka veriniz.*”⁵⁵ hadisini de bu arada zikretmek gerekir.

“Ey Allah’ın kulları! Tedâvi olun, çünkü Allah, yarattığı her hastalık için mutlaka bir devâ yaratmıştır. Ancak bir dert müstesna, o da ihtiyarlıktır.”⁵⁶, “Allah hiçbir dert indirmede ki onun şifâsını indirmiş olmasın.”⁵⁷ şeklinde buyuran Hz. Peygamber, tedâvinin önemine dikkat çekmiş ve ihtiyarlık dışında her hastalığın bir çaresi olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber, ateşli bir kadının su ile serinletilmesini,⁵⁸ baş ağrısından şikâyet eden bir kimseye kan aldırmasını tavsiye etmiştir.⁵⁹ 1400 küsur sene önce karantina uygulamasını getirmiş ve “Bir yerde veba çıktığını duyarsanız oraya girmeyin, bulunduğunuz yerde veba çıkmışsa oradan ayrılmayınız.” ilkesini getirmiştir.⁶⁰ “Cüzzamlıdan aslandan kaçır gibi kaçınız.”⁶¹ buyurmuştur. Bu uygulama da hala geçerliliğini korumaktadır.

Hz. Peygamber’in tıp alanına getirdiği yeniliklerden birisi de kuşkusuz bütün hastalıkların tedavi edilebileceğini dile getirmesidir. Her hastalığın bir sebepten çıktığı ve sebep tesbit edildiği takdirde hastalığın giderileceği düşüncesi bir yandan tıp uzmanlarını hastalığın sebeplerini araştırmaya sevk etmiş, diğer yandan hastalıkların kökeniyle ilgili batıl inançların ortadan kalkmasını sağlamıştır. Hastalıkların Allah tarafından yaratıldığının ifade edilmesi, bazı hastaların ve hastalıkların uğursuz ve lanetli diye kötülenmesi gibi yanlış anlayışları da engellemiştir.⁶² Nitekim bu tür yanlış ve çarpık anlayışların günümüzde de değişik şekillerde ortaya çıktığı müşahede edilmektedir.

⁵⁴ Dârimî, “Et’ime”, 8.

⁵⁵ Buhârî, “Libâs”, 1; İbn Mace, “Libas”, 23; Ahmed. b. Hanbel, Müsned, 2/181-182.

⁵⁶ Ebû Dâvûd, “Tıb”,1; Tirmizî, “Tıb”, 2; İbn Mâce, “Tıb”, 1; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 3/156.

⁵⁷ Buhârî, “Tıb”,1; İbn Mâce, “Tıb”, 1; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/377, 453.

⁵⁸ Müslim, “Selam” 82.

⁵⁹ Müslim, “Selam” 71.

⁶⁰ Buhârî, “Tıb”, 30, Hiyel, 13; Müslim, “Selâm”, 92-95; Tirmizî, “Cenâiz”, 66; Mâlik, Muvatta, “Câmi”, 23.

⁶¹ Buhari, “Merda” 19.

⁶² Ayhan Tekineş, “Tıbb-i Nebevi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 41/86.

İnsanın başına gelebileceği bazı olaylara karşı da tedbir alınması tavsiye edilmektedir. Örneğin, Medine’de bir ev, geceleyin ev halkı ile birlikte yanmıştı, durum peygamberimize haber verilince: “Ateş size düşmandır. Uyuyacağınız zaman onu söndürünüz.” buyurdular.⁶³ Pek çok yangının ve yanma olayının bir ihmal sonucunda meydana geldiği bilinmektedir. Dolayısıyla alınacak tedbirler sayesinde insan sağlığına ve malına zarar verilmesi önlenebilir. Yangın da insanın canına ve malına zarar verdiği için hadiste düşmana benzetilmiştir. Çünkü düşman cana ve mala zarar vermektedir.

Hz. Peygamber, her şeyin manevi bir boyutu olduğu için hastalıkların manevi boyutuna da işaret etmiştir: “Bir hastalığa yakalanan Müslüman, çektiği acılar sebebiyle ağacın yapraklarını döktüğü gibi günahlarını döker.”⁶⁴ İnsanın hastalık, sakatlık, bedensel-ruhsal olarak kendisine isabet eden her türlü sıkıntıya düşmesi, günahları için bir bağışlanma ve ahirette ecir almaya bir sebep olacağını ifade etmektedir: “Bir müslümana isabet etmiş herhangi bir hastalık, dert, hüznün ve hatta gam yoktur ki, Allah bunu onun hataları için keffaret kılmış olmasın!”⁶⁵ “Allah, batan bir diken de dahil olmak üzere, başına gelen her bir musibet sebebiyle Müslümanın hatalarını(günahlarını) örtmekle kalmaz, onu bir derece de yükseltir.”⁶⁶ Hasta ziyaretinde dikkat edilmesi gereken hususlara da dikkat çekmiştir: “Hastanın yanına girdiğiniz zaman ömrünün uzunluğu (hastalığından iyileşeceği) hususunda onu ümitlendirip kederini dağıtınız. Bu ümit (ecelden) bir şeyi geri çevirmez ancak hastaya moral verir.” demiştir.⁶⁷ Aynı zamanda hastalara duâda bulunarak onlara moral ve teselli kaynağı olmuştur. O, hastalar için şöyle duâ ederdi: “Ey insanların Rabbi! Şu hastalığı gider, şifa ihsan et. Ancak Sen şifa vericisin, Senin şifandan başka hiçbir şifa yoktur. Öyle şifa ver ki hasta üzerinde hiçbir hastalık izi kalmasın.”⁶⁸ Bu tür hadislerden hastaları, engellileri ve yakınlarını haberdar ettiğimiz takdirde onlara büyük bir moral kaynağı olacağını hesap etmemiz gerekir.

Hz. Peygamber, tıp ve hekimlik ilmine sahip olmayan kimselerin ve bu hastalara verecekleri zarar ve ziyandan kendilerinin mesul olacaklarını söylemiştir. “Kim bilgisi olmadığı halde hekimlik yapmaya kalkışrsa, sebep olacağı zararı öder.”⁶⁹ buyurarak bu gerçeği ifade etmiştir.

⁶³ Buhârî, “İsti’zan”, 49; Müslim, “Eşribe”, 101.

⁶⁴ Buhari, “Merda” 2.

⁶⁵ Müslim, “Birr”, 52; Ahmed b. Hanbel, Musned, 3/ 24.

⁶⁶ Muslim, “Birr”, 46-47.

⁶⁷ İbn Mâce, “Cenâiz”, 1.

⁶⁸ Buhârî, “Merdâ”, 20, “Tıb”, 38, 40; Müslim, “Selâm”, 46.

⁶⁹ Ebû Dâvûd, “Diyet”, 23; İbn Mâce, “Tıb”, 16.

Geceleri hiç uyumaksızın ibâdet eden, gündüzleri oruç tutan Abdullah b. Amr b. Âs'a Hz. Peygamber, "Böyle yapma, gecenin bir kısmında ibâdet et, bir kısmında da uyu, muhakkak vücudunun senin üzerinde hakkı vardır." buyurarak⁷⁰, fitrata uygun hareket etmesini söylemiş ve kendisinin dengeli, sağlıklı bir hayat sürdürme taraftarı olduğunu vurgulamıştır. Günümüz tıp anlayışında da sağlıklı olmanın en önemli kurallarından birisi de dengeli beslenme yanında dengeli uyku düzenine dikkat etmektir. İman coşkusuyla bu tür hareketlere tevessül eden bazı sahabeyi kendi haline bırakmayıp, İslam'a uymayan anlayış ve düşüncelerin terk edilmesini sağlamıştır.

H. Peygamber, kişilerin doğal beslenmeleri konusuna da dikkat çekmiş, sebze ve meyvelerin yenilmesini tavsiye etmiştir. Aynı zamanda bunların hastalıklara karşı koruyucu olduğu üzerinde de durmuştur. O, kişinin midesini tıka basa doldurmasını hiç bir zaman tasvip etmemiştir.⁷¹ O, her zaman dengeli ve tabii beslenmekten yanadır.⁷² Bu konuda şu meşhur hadisi zikretmek de yerinde olacaktır: "Kuvvetli mü'min, zayıf mü'minden daha hayırlıdır."⁷³ İslâm dini, sağlığa zararlı olan alkol ve uyuşturucu gibi maddelerin kullanımını yasak etmiş,⁷⁴ günümüzde olduğu gibi câhiliyye döneminde de varolan *sihir, büyü, üfürükçülük, efsunculuk ve kehânetle* uğraşmayı men etmiş ve bu kapıları sonuna kadar kapamıştır. Gerektiğinde Kur'ân ve duâ ile şifâ aramaya cevâz vermiştir.⁷⁵ Böylece Hz. Peygamber çok yönlü olarak beden ve ruh sağlığının önemine ve sağlık kurallarının uygulanmasına dikkat çekmiştir.

İnsanın daha sağlıklı ve daha dinç olması için güreş, yüzücülük, binicilik, okçuluk, avcılık gibi sporların yapılmasını istemiş ve özellikle de çocuklara öğretilmesini tavsiye etmiştir. Kendisinin de Hz. Âişe ile koşu yaptığı hadis kaynaklarında yer almaktadır.⁷⁶ Hatta bazı sahâbeyle güreş yaptığı da kaynaklarda nakledilmektedir.⁷⁷ Örneklerini verdiğimiz her biri ayrı bir değer taşıyan bu hadislerin günümüz tıbbıyla da uyum sağlamadığını söylemek mümkün değildir. "Hz. Peygamber'in, en hızlı ilerleyen ve değişen ilim dallarından tıp konusunda, günümüz ilim adamları tarafından bile hayranlıkla karşılanan tıbbî

⁷⁰ Buhârî, "Teheccüd", 20; Müslim, "Sıyâm", 187-188.

⁷¹ İbn Mâce, "Et'ime", 50.

⁷² Konuyla ilgili bk. Polat Has, *Peygamberimizden (s.a.s) Günümüze Beslenme*, (İzmir: T.Ö.V. Yayınları, 1991).

⁷³ Müslim, "Kader", 34; İbn Mâce, "Zühhd", 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/366, 370.

⁷⁴ Müslim, "Eşribe", 12; Ebû Dâvûd, "Tıb", 11; Tirmizî, "Tıb", 8.

⁷⁵ Hattâbî, *A'lâmü'l-Hadîs*, 3/2132.

⁷⁶ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 61; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/39, 264.

⁷⁷ Ebû Dâvûd, "Libâs", 21; Tirmizî, "Libâs", 42.

bilgileri ve hakikatleri on dört asır önce söylemesi, ancak O'nun peygamberliği ile alakalandırılarak açıklanabilir." Dolayısıyla İslâm'da toplumun maslahatı açısından zorunlu olduğu için tıp ilmini öğrenmek ve tatbik etmek Müslüman topluma farz-ı kifayedir. Eğer bu yerine getirilmediği takdirde herkesin sorumlu olacağı fıkhî bir kural olarak bilinmektedir. Örneklerini verdiğimiz bu tür hadislerin her biri, üzerinde ayrı ayrı durularak değişik açılardan analizler ve değerlendirmelerin yapılacağı hadislerdir.

4. BAĞLAYICILIK AÇISINDAN TIBB-I NEBEVÎ HADİSLERİNİN ANALİZİ

Tıbb-ı Nebevî hadislerinin tamamını hiçbir ayırım yapmaksızın aynı kategoride değerlendirmemiz mümkün değildir. Çünkü tamamını tetkik edip değerlendirdiğimizde hepsinin bağlayıcı veya hiçbirinin bağlayıcı olmadığını söyleyerek, hepsine aynı muameleyi yapmak ilmi yaklaşımla bağdaşmaz. Bu bağlamda öncelikle Hz. Peygamber'in (sav.) tıp konularında belirtmiş olduğu hadislerin kaynağı nedir? sorusu akla gelmektedir. O, yaşadığı ortamın tıp konusundaki mevcut olan görüşlerden etkilenmiş midir? Yoksa bu konudaki hadislerin tamamı ilâhî kaynaklı mıdır? Bunun tesbit edilmesi durumunda Hz. Peygamber'in tıp konusundaki açıklamalarını belli bir yere oturtmak daha kolay olacak ve konu daha net olarak anlaşılacaktır.

Sünnet'in bağlayıcılığı konusu tarih boyunca âlimler arasında enine-boyuna tartışılan bir konu olup İslâm âlimleri, Sünnet'i bağlayıcılık açısından çeşitli şekillerde sınıflandırmaya çalışmışlardır. Örneğin İbn Kuteybe (ö.276/889) Sünnet'i üç grupta değerlendirerek; Cebrâil'in Allah'tan getirdiği Sünnet, Allah'ın, Rasûlüne bıraktığı, hakkında kendi re'yini açıklamasını emrettiği Sünnet ve Hz. Peygamber'in edep olarak bizzat Sünnet kıldığı hususlar diyerek⁷⁸ kategorize etmiştir. İbn Kuteybe'den önce bu sınıflandırmalar olduğu gibi daha sonra da yoğun bir şekilde devam edegelmiştir. Dolayısıyla ulema, Hz. Peygamber'in hem beşer ve rasûl yönünü dikkate alarak, hem de sünnetin vahiyle olan ilişkisini göz önünde bulundurarak ve her iki alandaki nassları değerlendirerek değişik açılardan sünneti tasnife tabi tutmuştur. Dolayısıyla *tıbb-ı nebevî* ile ilgili hadisler de bu tasnif kapsamına sokulmuştur. Çünkü Hz. Peygamber'in baba, dede, aile reisi, muallim, devlet başkanı, hâkim ve peygamber olarak yaptığı davranışlar ve söylediği sözler vardır. Bütün bunların

⁷⁸ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Te'vîlü Muhtelifi'l- Hadîs*, (Lübnan: Dârü'l- Ceyl, 1393/1972), 196.

hepsini aynı kategoride değerlendirmek doğru değildir. Söylediklerini ve yaptıklarını, hangi sıfatla söylediği ve yaptığı tespit edilmelidir ki, bağlayıcı olan ile olmayan sünneti ortaya çıkmış olsun. Aksi takdirde konu açıklığa ve netliğe kavuşmamış olur.

Tıbb-ı Nebevî hadisleri konusunda şunu söylemek mümkündür: Hz. Peygamber eğer vahiy gelmemişse doğal olarak o dönemin tedavi yöntemlerini ve ilaçlarını tavsiye etmiştir. Dolayısıyla bugün tıbbın bunları aşmış olması, yani o tedâvinin eksik veya yanlış olması onun Hz. Peygamber'e ait olmadığını ortaya koymamaktadır.⁷⁹ Hz. Peygamber dönemi tıp anlayışında dağlama, hacamat ve bitkilerin karışımıyla tedavi etmenin yaygın olduğunu düşünürsek bu konudaki hadisleri daha iyi anlamış oluruz. Hz. Peygamber'in tıbla ilgili hadislerinde modern tıpla çelişen bazı ifadelerin bulunması, O'nun peygamberlik misyonuna hanel getirmeyeceği gibi, o tür hadisleri almamamızda herhangi bir sakınca da yoktur. "Bütün peygamberler gibi Hz. Peygamber de, insan eğitimi ve toplum yönetimini ilgilendiren hususları kendi aslî görev alanı bilmiş, bunun dışında söz gelimi meteoroloji, astronomi, botanik, tıp, fizik gibi ilimlere ancak bir beşer olarak ilgi duymuş ve bunlarla bizzat meşgul olmayıp ehline bırakmıştır."⁸⁰

Hz. Peygamber, hastaların tedavi olmasını istediğinden tevekkül ve kadeere rıza gibi dini gerekçelerle tedavinin ihmal edilmesi doğru değildir. Ancak tıbla ilgili hadisler taabbudi emirler değil, ta'lil edilen diğer ahkâm gibi illetleri ortaya konularak değerlendirilmesi gereken nasslardır. Mesela hadislerde dağlamanın meşruiyetini gösteren ifadeler bulunmakla birlikte kanı durdurmak için başka yöntem uygulamak da caizdir. Hz. Peygamber dağlamaya o dönemde daha iyisi bilinmediği için ve ancak zorunlu hallerde izin vermiştir. Şifalı bitkilerle ilgili bazı tavsiyeleri ise bedevi Araplar arasında bilinen tedavi metodlarının teyid edildiği uygulamalardır. Peygamberimizin tıp eğitimi almış hekimlere ve tıp alanında tecrübesi bulunan tabiplere itibar etmesi tecrübi tıba verdiği değeri göstermektedir.⁸¹ Dünyanın her yerinde ve her döneminde bitkilerle tedavi yöntemi revaçta olmuş ve yaygın bir şekilde uygulanmıştır. Günümüzde de alternatif tıp dediğimiz bu alana ilgi ve rağbet git gide artmaktadır.

Uzmanlık isteyen bir alanla yani tıpla veya ziraatla ilgili bir şey söylemiş ve söylediği şeyler günümüz bilimiyle bağdaşmıyorsa, bunu Peygamberin ya-

⁷⁹ Yavuz Ünal, *Hadisleri Tesbitte Yöntem Sorunu*, (Samsun: Etüt Yayınları, 1999), 131.

⁸⁰ Yusuf Işıck, "Hz. Peygamber'in Din ve Dünya Anlayışı", *Dünden Bugüne İslâm Dünyasında Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Problemleri Sempozyumu*, (Bursa, 1990). 44.

⁸¹ Tekineş, "Tıbb-ı Nebevî", 41/87.

şadığı çevre ve kültürün etkisinde kalarak söylediği hususlar kategorisi içerisinde değerlendirilir ve bu tür hususlarda Hz. Peygamber'in örnek alınma zorunluluğu yoktur. Buna şu örnekleri verebiliriz: "Gıyle" hadisinde Hz. Peygamber'in (sav.), emzikli kadınlarla cinsel temasta bulunmayı men etmeyi düşündüğünü, sonra İranlıların ve Bizanslıların bunu yaptıkları halde çocuğa bir zarar gelmediğini öğrenince yasaklamaktan vazgeçtiğini görmekteyiz.⁸² Ureyne kabilesinden bir grup insan Medine'ye gelmiş ve ikliminden dolayı hastalanmışlardı. Hz. Peygamber onlara tedâvî maksadıyla develerin sütlerinden ve bevillerinden içmelerini önermiş,⁸³ hacamat⁸⁴ ve dağlama ile tedavi yapılmasını tavsiye etmiştir.⁸⁵ Müsbet tıp ilmiyle çelişen bazı tıbbî hadisler varsa bunların bağlayıcı olmadığını söylemekte hiç bir mahzur bulunmamaktadır. Çünkü Hz. Peygamber bu tür tıbbî hadisleri vahyin dışında o günün tıp anlayışına göre söylemiş olabilir.

Misyonu açısından düşündüğümüzde Hz. Peygamber'in esas görevi; uzmanlık isteyen tıp, ziraat, sanat, ticaret öğretmek olmayıp, dini tebliğ etmek ve anlatmaktır. Örneğin, burada din-dünya ayırımı şeklinde bir bölünme de söz konusu olmayıp, tamamen uzmanlık ve tecrübe isteyen hususların öğretilmesi konusunda peygamber görevli değildir. Ve bu durum, risâlet kapsamına da girmemektedir. Hz. Peygamber'in beslenmesi, yeme-içme durumuyla ilgili konumunu ele aldığımız da, o da damak tadına sahip bir kişi olarak kendisi için de sevdiği ve sevmediği yemekler ve içecekler söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin O, keler yemeğinden hiç hoşlanmaz ve onu yemezdi. Bunu ilk etapta anlayamayan sahâbe, bunun dinle irtibatını kurarak haram olup olmadığını kendisine sormuş, Hz. Peygamber (sav.) de bunun haram olmadığını, ancak kendisinin bu yemekten hoşlanmadığını ifade etmiştir. Sahâbe'nin, peygamber sofrasında keler etini yediğini ve Hz. Peygamber'i (sav.) bu konuda örnek almadığını görüyoruz.⁸⁶ Ayrıca soğan, sarımsak ve pırasayı sevmemesi de⁸⁷ bu çerçevede değerlendirilmesi gereken örneklerdir. Bunun aksine Hz.

⁸² Müslim, "Nikâh", 141; Mâlik "Rada'", 16.

⁸³ Buhârî, "Diyât", 22, "Vudû", 66, "Zekât", 68, "Cihâd", 152, "Megâzî", 36, "Tefsîru'l-Kur'ân" (Mâide Sûresi), 5, "Tıb", 6,29; Müslim, "Kasâme", 9-11; Tirmizî, "Tahâret", 55, "Et'ime", 38; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 3; Nesâî, "Tahrîmü'd-Dem", 7; İbn Mâce, "Hudûd", 20.

⁸⁴ Buhârî, "Tıb", 3; Müslim, "Selam", 70.

⁸⁵ Müslim, "Selam", 75.

⁸⁶ Buhârî, "Zebâih", 33, "İ'tisâm, 24, "Et'ime", 14, 16; Müslim, "Sayd", 39-44; Mâlik, "İstizân", 10-11.

⁸⁷ Müslim, "Eşribe", 170-171, "Mesâcid", 74-77; Tirmizî, "Et'ime", 13.

Peygamber (sav.) tirit yemeğini çok severdi.⁸⁸ Kabağı hurma ile yemesi⁸⁹, soğuk tatlıyı (bal şerbetini) sevmesi⁹⁰, tatlı ve balı sevmesi⁹¹ kendisine mahsûs zevklerinden. Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin (ö.50/670) ikrâm ettiği bir yemeği içerisinde sarımsak olduğu gerekçesiyle yememesi üzerine Ebû Eyyûb, "Ey Allah'ın Rasûlü o haram mı?" diye sormuş, Hz. Peygamber (sav.) "Hayır, lakin ben kokusundan dolayı ondan hoşlanmıyorum" cevabını vermiştir.⁹² Bütün bu bilgiler çerçevesinde meseleyi tahlil ettiğimizde peygamberimizin sevdiği şeyleri yemenin bir zorunluluk olmadığı gibi yemediği, sevmediği şeyleri yememenin de bir zorunluluk olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü bütün bunlar, Hz. Peygamber'in kendi şahsî zevkleri arasında yer aldığı için ümmetini bağlamaz. Yeme-içmeye ilgili konular, evlerin tefrişatıyla ilgili hususlar ibâhaya delâlet eden hareketler olup örneklik teşkil etmez ve bağlayıcı değildir. Yemek aynı tabaktan yenilebileceği gibi, ayrı ayrı tabaklardan da yenebilir. Bunda bir sakınca yoktur. Çatal, bıçak ve kaşık kullanılmasında serbestiyet vardır. Bu konularda yasaklayıcı hadisler söz konusu değildir. Dolayısıyla bağlayıcı olanla bağlayıcı olmayana mutlaka tefrik etme gereği söz konusudur.

5. KONUYLA İLGİLİ ÂLİMLERİN GÖRÜŞLERİ VE BU GÖRÜŞLERİN ANALİZİ

Tıbb-ı Nebevî ile ilgili hadislerin değeri ve bağlayıcılık açısından değerlendirilmesi konusunda hiç kuşkusuz âlimlerin farklı görüş ve yaklaşımları söz konusudur. Bu farklı görüşleri de bir arada görmek, değerlendirmek ve konuyla ilgili görüşlerin analizini yapmanın da faydalı olacağı kanaatindeyiz. Çünkü bu görüşleri öğrenmek bize ayrı bir düşünce ufku verecektir.

Kâdî İyâd (ö.544/1149), Hz. Peygamberin dünyevî işlerde yanılabilceğini ifade etmektedir. Ona göre dünyevî işlerde meydana gelen yanılmalarda dinin herhangi bir müdahalesi yoktur. Bu gibi hallerde Hz. Peygamber'in zannında yanılması mümkündür. Bundan dolayı O'nun için herhangi bir noksanlık meydana gelmez. Bu gibi işler sıradan işler olup, bunları tecrübe edenler ve onlarla uğraşanlar bilir.⁹³ Nevevî de (ö.676/1277), Hz. Peygamberin dünya işlerine ait

⁸⁸ Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 89; Tirmizî, "Menâkıb", 63.

⁸⁹ Buhârî, "Et'ime", 39, 45; Müslim, "Eşribe", 147.

⁹⁰ Tirmizî, "Eşribe", 21; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/338, 6/ 38, 40.

⁹¹ Buhârî, "Talâk", 8, "Et'ime", 32; "Eşribe", 10; İbn Mâce, "Et'ime", 36; Dârimî, "Et'ime", 34; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 6/ 59.

⁹² Müslim, "Eşribe", 170-171; Tirmizî, "Et'ime", 13.

⁹³ Kâdî İyâd, *Şifa-i Şerif*, 556.

kanaat ve zanlarının aksinin meydana gelmesinin mümkün olduğunu ve bundan da kendisine bir noksanlık gelmeyeceğini ifade eder.⁹⁴

İbn Haldun da (ö.808/1605), Hz. Peygamber'in, bize ne tıp, ne de diğer âdetleri açıklamak için değil, dini tebliğ etmek ve öğretmek için gönderildiğini ifade etmiştir.⁹⁵ Fazlurrahman da, İbn Haldun gibi düşünmektedir.⁹⁶ Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in hastalandığında o zamanın câri olan ve öngörülen tıbbî tedavi metotlarını uyguladıklarını ifade eder.⁹⁷ Bu da Hz. Peygamber'in bir tabip olmadığını ve bu alanda her şeyi bilme gibi bir zorunluluğun bulunmadığını ortaya koymaktadır. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî de *tıbb-ı nebevî* ile ilgili rivayetlerde asıl olanın o döneme ait tecrübe birikiminin söz konusu olduğunu söyler.⁹⁸ Dolayısıyla tıbbı dair, hastalıklar, tedavi yolları, faydalı veya zararlı bitkiler, gıdalar vb. beyanlarının birçoğu, yine onun tecrübesine ve çevre kültürüne dayanmaktadır. Ancak bal konusunda olduğu gibi bazen bu tür tasarruflarında Kur'ân'dan ilham almaktadır.⁹⁹ Mevdûdî'ye göre de Hz. Peygamber dünyaya, tarım ve sanayi gibi konuları anlatmaya gelmemiştir.¹⁰⁰ Gayet tabii ki din, insanlara bahçivanlık, çiftçilik, terzilik veya aşçılık gibi şeyleri öğretme sorumluluğunu üstlenmemiştir.¹⁰¹

Hayrettin Karaman da, benzer görüşler ortaya koymaktadır: Hz. Peygamber'in vazifesi bize tıp, mühendislik, savaş vs. öğretmek değildir. O, matematik, fizik, kimya vb. bilgileri öğretmek için de gönderilmemiştir. Bunları, Allah'ın verdiği akılla, ilgilenme yoluyla, tecrübeyle, deney ve müşâhede ile ihtiyacımıza göre de elde edebiliyoruz. Hz. Peygamber bu konularda tecrübesi ile de konuşabilir. Örneğin, "acve hurması" ve "çörek otu" ile ilgili olarak söylemiş olduğu sözleri, vahye müsteniden değil de tecrübesine müsteniden söy-

⁹⁴ Nevevî, Ebû Zekeriyya, Yahya b. Şeref, *Sahihu Müslim bi Şerhi'n- Nevevî*, (Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1997), 15/116.

⁹⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, Terc. S. Uludağ, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1982), 2/1171-1172.

⁹⁶ Fazlurrahman, *İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, Terc. A.Bülent Baloğlu-A.Çiftçi, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997), 53.

⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/ 67.

⁹⁸ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Huccetullâhi'l-Bâliğa*, Terc. M. Erdoğan, (İstanbul: İz Yayınları 1994), 471-473.

⁹⁹ Bünyamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, (Ankara: D.V.Y., 1999), 248. Bal şerbeti ile ilgili örnek için bk., Buhârî, "Tıp", 4, 24.

¹⁰⁰ Mevdudî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, Terc. Ahmed Asrar, (İstanbul: Pınar Yayınları, 985), 1/ 231.

¹⁰¹ Mevdudî, *Sünnetin Anayasal Niteliği*, Terc., Ahmed Asrar, (İstanbul: Bengisu Yayınları, 1997), 314.

lenmiş olabilir. Konu, din konusu olmayıp, tamamen uzmanlık isteyen dünyevî, tedâvî ile ilgili bir mevzûdur. Böyle bir durumda isabet edebileceği gibi, isabet de edemeyebilir. Bundan dolayı da kendisine bir nâkisa gelmez.¹⁰² Dolayısıyla Hz. Peygamber, içinde yaşadığı toplumun tıp bilgisinden yararlandığını söylemek herhalde yanlış olmaz. Bu bilgiler tecrübi bilgiler olup, bunlar arasında da, toplumda uzun yıllar test edilerek doğru sonuç verdiği inanan bilgiler de bulunabilir. İşte bunlardan Hz. Peygamber'in de doğru olduğuna kanaat getirerek nakletmiş olduklarının bulunması da muhtemeldir. Bunlardan bazılarının bugünkü bilim tarafından tasdik edilmesi de gayet doğaldır. Örneğin, Hz. Peygamber'in kan aldırma (hacamat) yoluyla tedavi olduğu ve ashabına bunu tavsiye ettiğine dair pek çok hadis bulunmaktadır. Tıp tarihinde kan aldırma yoluyla tedavi yönteminin çok eskilere dayandığı bilinmektedir. Aynı şekilde çörek otunun da Hz. Peygamber'den önceki dönemlerde bazı hastalıkların tedavisinde kullanılmış olduğu bilgisi söz konusudur.¹⁰³

Muhammed Gazalî, konuyu daha somutlaştırarak ve örnekler vererek şu yorumu yapmaktadır: "Hiç kuşkusuz peygamberler, köprüler ve yollar inşa eden bir mimar, bir mühendis ya da doktor olarak gönderilmedikleri gibi, insanlara sanat, fen ve ziraat gibi bilim dallarını öğretmek için de gönderilmemişlerdir. Onların gönderilmelerinden maksat inançları, ibâdetleri, ahlâkı açıklamak, kişiyi ve toplumu ıslâh etmek, insanlara Rablerine yapacakları duâları ve insanların birbiriyle kaynaşıp anlaşmasını sağlayacak bilgileri vermek, iyilik ve takva sahibi olarak onların Allah'a dönmelerine yardımcı olmaktır."¹⁰⁴ Yusuf el-Kardavî, tıbb-ı nebevî, asır, örf ve âdete göre değişebilecek tâli derecede olan tıbbî tavsiyelerdir görüşünü müdafaa eder.¹⁰⁵ Kâmil Miras, tıbb-ı nebevîyi kaynağı itibariyle üç kategoriye ayırarak sınıflandırma ile konuya netlik kazandırmakta ve şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Tıbb-ı Nebevî ile işaret olunan tedavi üç kısımda hulasa olunabilir: 1) Vahiy tariki ile bilinenler 2) Arab görene-

¹⁰² Hayrettin Karaman, Bağlayıcılık Bakımından Rasûlullah'ın Davranışları tebliğindeki tartışmalara verilen cevaplar, *Hz. Peygamber ve Âile Hayatı sempozyumu*, İlmî Neşr., (İstanbul, 1989), 160-164.

¹⁰³ Oruçhan, Hadis ve Bilim, 449.

¹⁰⁴ Muhammed Gazalî, *Fakihlere ve Muhaddislere Göre Nebevî Sünnet*, Terc, Ali Özek, (İstanbul: İslami Araştırmalar, 1992), 213.

¹⁰⁵ Yusuf el-Kardavî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, Terc. Bünyamin Erul, (İstanbul: Rey Yayınları, 1991), 154-155.

ğinden alınanlar 3) Kur'ân ile şifâ edilmek gibi teberrük murâd olunan kısımlardır."¹⁰⁶

"*Kitâbu't-Tıbb*" isimli müstakil bir eseri olan, *Zâdu'l-Meâd* 'de de tıbla ilgili uzun bir bölüm ayıran Hanbeli âlimi İbn Kayyım el-Cevziyye (ö.751/1350) ise yukarıdaki görüşlerin aksine bu tür hadislerin ilâhî kaynaklı olduğunu savunarak keskin ifadelerle şu görüşleri ileri sürer: Hz. Peygamber'in tıbbı, doktorların tıbbı gibi değildir. Çünkü onun tıbbı kesin, kat'î, ilâhî ve vahiyden, nübüvvet nurundan ve kâmil akıldan sâdır olmuştur. Diğerlerinininki ise çoğunlukla zan, tahmin ve tecrübedir. Birçok hastalığın Peygamber tıbbı ile iyileşmediği inkâr edilemez. Çünkü tam bir imân ve iz'ân ile onu kabul edenler ve bu yolla şifâ bulacağına inananlar fayda görür. Kur'ân da kalblere şifâdır, ama onu böyle kabul etmeyenler için şifâ olamaz. Kur'ân nasıl temiz ruhlara ve diri kalplere şifâ veriyorsa *tıbb-ı nebevî* de sadece temiz bedenlere şifâ verir. İnsanların, tıbb-ı nebevî'den yüz çevirmeleri bizâtili şifâ olan Kur'ân'dan şifâ istemekten yüz çevirmeleri gibidir.¹⁰⁷ Hz. Peygamber'in tıbbı, tıbbın en mükemmeli en doğrusu ve en faydalısıdır. Bu hakikati ancak peygamberlerin dışındaki doktorların tıbbını bilip sonra da ikisi arasındaki mukayeseyi yapan kimse bilir. İşte o zaman aradaki fark ortaya çıkar.¹⁰⁸

Çağdaş araştırmacılardan Muhammed Ebû Şehbe¹⁰⁹, Nureddin Itr¹¹⁰, İbrahim Canan¹¹¹, Mahmud Denizkuşları¹¹², İbn Kayyım el-Cevziyye gibi *tıbb-ı nebevî* hadislerinin tamamının ilâhî kaynaklı olduğu görüşündedirler. Bu görüşlere saygı duymakla beraber bu istikamette hareket edildiği takdirde bazı hadislerin anlaşılmasında ve yorumlanmasında problem olacağı kesindir. Bu alanda öyle hadisler vardır ki, o hadisleri olduğu gibi uygulamaya kalksak zarar görebiliriz. Örneğin, "*Mantar kudret helvası cinsindedir. Suyu göze şifâlidir.*"¹¹³

¹⁰⁶ Ahmed Nâim - Kâmil Mirâs, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*, (Ankara: D.İ.B.Y., 1975), 12/74.

¹⁰⁷ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdü'l Meâd*, Thk. Şuayb el-Arnâvûd - Abdülkadir el-Arnâvûd, Abdülkadir el-Arnâvûd, (Mektebetü'l-Menâri'l-İslâmi, 1407/1987), 4/ 35-36.

¹⁰⁸ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdü'l Meâd*, 4/ 414.

¹⁰⁹ Muhammed Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafası*, Terc. M. Görmez., M. E. Özafşar, (Ankara: Rehber Yayınları, 1990), 2/137.

¹¹⁰ Nureddin Itr, *es-Sünnetü'l-Mutahhara ve't-Tehaddiyat*, (Halep, 1986), 74.

¹¹¹ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, (Ankara: Akçağ Yayınları 1988), 11/ 252-253.

¹¹² Denizkuşları, *Peygamberimiz ve Tıp*, 26, 29-30.

¹¹³ Buhârî, "Tıbb", 20, "Tefsiru'l-Kur'an" (Bakara Sûresi) 3; Müslim, "Eşribe", 157; Tirmizî, "Tıbb", 22.

hadisini esas alarak gözünden rahatsız olan bir kimse gözüne uygulamaya kalksa belki gözü kör olabilir. Şunu da unutmamak gerekir ki, Cahiliyye dönemi Arapların pek çok mantar çeşidi hakkında bilgi sahibi oldukları ve mantar suyunu göz hastalıklarında tedavi olarak kullandıkları ifade edilir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in, halk tıbbında bilinen ve kullanılan, belki de faydasına şahit olduğu bir tedavi yöntemini tavsiye etmesi muhtemel ve gayet doğaldır.¹¹⁴

Başka bir örnek; Ureyne kabilesinden bir grup insan Medine'ye gelmiş ve ikliminden dolayı hastalanmışlardı. Hz. Peygamber onlara tedâvi maksadıyla develerin sütlerinden ve bevillerinden içmelerini tavsiye etti.¹¹⁵ Teşriî değeri olmayan bu tür rivâyetler her şeyden önce Hz. Peygamber dönemindeki tedâvî yöntemini ortaya koymaktadır. Bu tür rivâyetler, müsbet ilimlerle test edilerek eğer müsbet bir netice alındığında, bu, bilim dünyasına dolayısıyla insanlığa yapılan ilâhî bir lütuf olarak görülür. Ancak menfi bir sonuç alınırsa, bu noktada, ne Hz. Peygamber yalanlanmış olur, ne de bu durum, haberin uydurulduğunu ortaya koyar. Hadislere yöneltelen eleştirilerin önemli bir kısmının hadislerin bilimsel gerçekliklerle, hatta genel kabullerle her zaman uyuşması beklentisinden kaynaklandığı görülmektedir.¹¹⁶

Bu konuda tartışmalı olan hadislerden bazıları şunlardır: "Birinizin yemeğine yahut içeceğine sinek düşerse onu yemeğine yahut içeceğine daldırın, sonra da atsın. Çünkü sinek bir kanadında hastalık taşıyorsa diğerinde de şifa taşıyor."¹¹⁷ "Aç karna hacamat daha faydalıdır. Onda şifa ve bereket vardır. Akli ve hafızayı güçlendirir. Çarşamba, Cuma, Cumartesi ve Pazar günü hacamat olmayın. Araştırın pazartesi, Salı günü olun. Allah, Eyyub (a.s.)'ı o gün beladan kurtardı. Çarşamba günü belaya maruz kaldı. Cüzam ve baras ancak Çarşamba gündüzünde veya gecesinde zuhur eder"¹¹⁸ "Ölüm dışında hiçbir hastalık yoktur ki, çörek otunda onun için bir devâ bulunmasın."¹¹⁹ "Kim her sabah acve hurmasından yedi tane yerse o gün geceye kadar ona ne zehir, ne de sihir zarar

¹¹⁴ Cevad Ali, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam*, (Bağdat: 1959), 8/269.

¹¹⁵ Buhârî, "Diyât", 22, "Vudû", 66, "Zekât", 68, "Cihâd", 152, "Megâzî", 36, "Tefsîru'l-Kur'ân" (Mâide Sûresi), 5, "Tıb", 6,29; Müslim, "Kasâme", 9-11; Tirmizî, "Tahâret", 55, "Et'ime", 38; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 3; Nesâî, "Tahrîmü'd-Dem", 7; İbn Mâce, "Hudûd", 20.

¹¹⁶ Ünal, *Hadisleri Tesbitte Yöntem Sorunu*, 162.

¹¹⁷ Buhârî, "Bedü'l-Halk", 17, "Tıb", 58; Ebû Dâvûd, "Et'ime", 48; İbn Mâce, "Tıb", 31; Dârimî, "Et'ime", 12; Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, 2/229,246. Hadis üzerinde yapılan yapılan tartışmalar için bk. İbn.Kayyim el-Cevziyye, *et-Tıbbu'n-Nebevî*, 111-113.

¹¹⁸ İbn Mâce, "Tıb", 22.

¹¹⁹ Buhârî, "Tıb", 7; Müslim, "Selâm", 89; Tirmizî "Tıb", 5.

verir.”¹²⁰ Bu son iki hadis, mecazi manada anlaşılmadığı ve bu istikamette yorumlanmadığı takdirde bu hadislerin anlaşılmasında sıkıntı yaşanabilir, zihinlerde değişik istifhamlar oluşabilir.

Bu tür tıbb-i nebevi hadislerden tedavi amaçlı olarak yararlanılmak isteniyorsa ancak bu alanda bilimsel çalışmalardan istifadeyle mümkün görülmektedir. Çünkü bu konudaki hadislerin pek çoğunda bir doktor reçetesinde olduğu gibi bilgiler sunulmamaktadır. Örneğin, çörek otunun, balın ve sinamekinin her derde deva olduğundan söz edilmiş, ancak bunların hangi hastalıklarda, ne miktarda ve hangi aralıklarla kullanılacağı hakkında bilgi verilmemiştir; mantar suyunun göze şifa olduğundan söz edilmiş, ancak hangi göz hastalıklarına karşı şifa olduğu ve tedavi için nasıl kullanılacağından söz edilmemiştir. Bu ve benzeri ilaçların etkileri ve yan etkileri ancak bu konuda uzman olan bilim adamlarının çalışmalarıyla ortaya çıkarılabilecektir.¹²¹ Bu konuda azami derecede hassasiyet gösterilmesi elzemdir.

6. TIBB-I NEBEVÎ HADİSLERİNİN İÇERİSİNDE YER ALAN UYDURMA HADİSLERİN TESBİTİ

Tıbb-ı Nebevî hadisler konusunda dikkat edilmesi gereken en önemli hususların başında bunların sıhhat durumlarının tetkik ve tesbit edilmesi gelmektedir. Maalesef bazı insanlar kitapta gördüğü her hadisi sağlam zannederek hemen ondan hüküm çıkarmaya çalışmaktadır. Özellikle de hadis formasyonuna sahip olmayan bazı kişiler, bu alanda eser veya makale yazarken bu hadislerin sıhhat durumlarını da mutlaka bilmeleri gerekmektedir. Bu alana karışmış pek çok zayıf ve mevzu hadisin var olduğunu biliyoruz. Özellikle de tıbbî faydalarından bahsedilen bazı yiyeceklerle ilgili zayıf ve mevzû hadislerin çok olduğunu ve bu konuda dikkatli olunması gerektiğini unutmamak gerekir. Pek çok insanı yakından ilgilendiren *tıbb-ı nebevî* ile ilgili hadislerin tümü üzerinde tahrir çalışmaları yapılmasının ve sıhhat durumlarının ortaya konulmasının elzem olduğunu düşünmekteyiz. İbrahim Canan, tıbla ilgili hadislerin günümüz insanının anlayacağı şekilde yeniden tedvîn edilmesinin şart olduğunu ve konunun uzmanı olan kişilere danışmadan bu hadislerle ferdi olarak amel edilmemesi gerektiğini ifade eder.¹²²

¹²⁰ Buhârî, “Tıb”, 52,56, “Et’ime”, 43; Müslim, “Eşribe”, 154-155; Ebû Dâvûd, “Tıb”, 12.

¹²¹ Oruçhan, *Hadis ve Bilim*, 465.

¹²² Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, 17/275.

Hicri IV. asırda yaşamış olan Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö.430/1038), *Tıbb-ı Nebevî* isimli eseri üzerinde doktora çalışması yapan bir araştırmacı,¹²³ alanında yazılmış ilklerden olan bu eserdeki hadislerin sıhhatiyle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Bu eserde yer alan hadisler sıhhat açısından bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda, metinsiz 70 rivayetin dışında, zikrettiği 905 metinli hadisin 507'sinin sahih veya hasen, 286'sinin zayıf veya çok zayıf, 75'inin de uydurma olduğu görülmektedir. Ayrıca eserde, kaynaklarda bulunamayan 36 hadis de yer almaktadır. Ebû Nuaym, rivayet ettiği birçok merfû hadisin yanında azımsanmayacak derecede mürsel, mevkuf ve maktu eser veya haberler zikretmiştir. Ancak nebevî tıp alanındaki hadislerin büyük ölçüde zayıf oluşu, hatta bazen hadis uyduran kimselerce nakledilmesi, bu gibi rivayetlerin onun eserinde de bol bol zikredilmesine yol açmıştır. Dolayısıyla eserde, azımsanmayacak sayıda zayıf ve uydurma hadis yer almaktadır."¹²⁴

Yine en çok tanınan ve bilinen İbn Kayyim'in *et-Tıbbu'n-Nebevi* adlı eserinde geçen hadislerin sıhhatiyle ilgili makale çalışması yapan bir araştırmacı da şu değerlendirmeyi yapmaktadır: İbn Kayyim'in *et-Tıbbu'n-Nebevi* adlı eserinde kullandığı hadislerin isnad ve delalet problemleri bulunmaktadır. *Tıbbu'n-Nebevi*'de çok sayıda zayıf ve mevzu' hadisin kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca çok sayıda delalet problemi olan hadisler eserde yer almaktadır. Tıbbi ilgilendiren yönü olanların ise en az üçte biri isnad bakımından problemlidir. Aynı zamanda doğrudan tıpla ilgili görünen hadisler o günün şartları için geçerli olan birtakım tedavi yollarına işaret etmektedir.¹²⁵ Yazar, eserde geçen uydurma hadislere şunları örnek olarak vermektedir: "Bir kimse kereviz yer de arkasından hemen uyursa, ağzı güzel kokarak organların ve ön dişilerin ağrısından emin olarak uyur" "Patlıcan ne için yenildiyse ona yarar" "Eğer pirinç insan olsaydı yumuşak huylu olurdu" "Yerin çıkardığı her bitkide bir dert, bir de şifa vardır, ancak pirinç böyle değildir. O şifadır, onda dert yoktur" "Ban yağıyla yağlanınız zira bu yağ eşlerinizin yanında değerini artırır" "Menekşe yağının diğer yağlara üstünlüğü, benim diğer insanlara olan üstünlüğüm gibidir."¹²⁶

Yiyeceklerle ilgili de halkın dilinde dolaşan bazı mevzû hadislerin bulunduğunu görmekteyiz. Nitekim kabak, patlıcan, nar, üzüm, bakla, karpuz,

¹²³ Mustafa Dönmez, Ebu Nu'aym el-İsfahani'nin *et-Tıbbu'n-Nebevi* isimli Eserinin Tahkiki, (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005).

¹²⁴ Mustafa Dönmez, "Ebû Nuaym ve Et-Tıbbu'n-Nebevî İsimli Eseri Üzerine", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/1, (2007): Bursa, 345-346.

¹²⁵ Kadir Demirci, "İbn Kayyim'in Tıbbu'n-Nebevî'sinde İsnad ve Delalet Problemi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/ 2, (2009): 53.

¹²⁶ Demirci, "İbn Kayyim'in Tıbbu'n-Nebevî", 47-50.

mercimek, pirinç, vb. yiyeceklerin faziletiyle ilgili bazı sözler Hz. Peygamber'e izâfe edilmektedir.¹²⁷ Örneğin, "Patlıcan her derde devâdır ve onda hastalık da yoktur."¹²⁸ sözü uydurma hadisler arasında yer alır. "Tuz size gereklidir. Çünkü yetmiş derde devâdır." (Ya Ali sana tuz gerekir. Çünkü o, yetmiş derde devâdır.)¹²⁹ Şu uydurma da çok yaygın olarak halkın dilinde dolaşmaktadır: "Mü'minin artığı şifâdır."¹³⁰

Zehebî (ö.748/1347), "güneşte ısınmış su ile abdest alınmasını yasaklayan" hadisi, İmâm Şâfiî'nin (ö.204/819) güneşte ısınmış su ile abdest almayı mekruh gördüğünü naklettikten sonra, "Bu hadis sahih değildir; güneşte ısınmış suyla abdest alınmasını uygun bulmayan bir tabib bilmiyorum" şeklinde tenkit etmiştir.¹³¹

Kısaca bu tür hadislerin tamamı sıhhat açısından işin uzmanları tarafından incelenmeli ve halkın önüne sağlam olan hadisler konulmadır ki zihinlerde her hangi bir tereddüt ve şüphe kalmasin.

7. SONUÇ

Hz. Peygamber (s.a.v.), yaşadığı dönemde çok önemli bir otorite ve insanlar üzerinde çok etkili bir kişiliğe sahipti. Bu bağlamda O'nun hadisleri de, aynı paralelde toplum üzerinde çok etkili idi. Çünkü O, ilahi kaynakla sürekli bağlantı ve iletişim halinde idi, sürekli Allah Teala'nın gözetimi altında bulunmaktaydı. O'nun hadislerini de bu çerçevede görme ve değerlendirme gereği söz konusudur. Bugün *tıbb-ı nebevî* hadislerinin daha da dikkat çekici bir duruma geldiğini müşahade etmekteyiz. Dolayısıyla bu alanla ilgili tüm hadisler üzerinde çok yönlü olarak çalışılması gerektiğini düşünmekteyiz. Özellikle de ilahiyat ve tıp alanındaki uzman kişilerin birlikte çalışmaları gerekir.

¹²⁷ Konuyla ilgili örnekler için bk. İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l- Mevzûât*, Thk. Abdurrahman Muhammed Osman, (Darü'l-Fıkr, 1403/1983), 2/301; Oruçhan, *Hadis ve Bilim*, 40-42.

¹²⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menârü'l Münîf fi's-Sahîh ve'd-Dâif*, Thk. Abdülfettah Ebû Gude, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye), trs., 51; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlül-İlbâs Ammâ İštehera mine'l-Ehâdisi' alâ elsineti'n-Nâs*, (Dâru İhyâi't-Tûrâsi'l-Arabî,1352/1933), 1/ 327-328.

¹²⁹ İbnü'l- Cevzî, *Kitâbü'l- Mevzûât*, 2/289; İbn Kayyim, el-Cevziyye, *el-Menârü'l Münîf*, 55; Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa fi'l- Ehâdisi'l -Mevzûa*, Thk. Abdurrahman b. Yahya, (Kahire: Matbaatu's- Sünneti'l-Muhammediyye, 1380/1960), 161; Suyûtî, *el-Leâliu'l-Masnûa*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1996), 2/179.

¹³⁰ Elbânî, *Silsiletü'l- Ehâdisi'z- Zâife ve'l- Mevzûa*, (Riyad: Mektebetü'l- Maarif, 1412/1992), 1/177.

¹³¹ Zehebî, *et-Tıbbu'n-Nebevî*, (Beyrut: 1990), 47.

Hz. Peygamber'in asli görevi ilahi mesajı yeryüzünde yaymak ve bu mesajın yeryüzünde hakim olmasını sağlamak olduğunu düşündüğümüzde *tıbb-ı nebevî* hadislerini bağlayıcılık açısından ele aldığımızda hepsini aynı kategoride değerlendirmemiz mümkün değildir. Dolayısıyla bağlayıcı olan *tıbb-ı nebevî* hadisleri olduğu gibi bağlayıcı olmayanları da söz konusudur. Allah Rasülünü bir matematikçi, fizikçi veya bir kimyacı gibi görmek ona yapılacak bir haksızlıktır. O, bütün hastalık çeşitlerini bilen ve bunlara reçete yazan, tedavi eden uzman bir hekim de değildir. Kendisine böyle bir görev tevdi edilmiş değildir. Ancak O, bu konularla hiç ilgilenmemiş ve hiçbir şey bilmiyor manasına gelmez. Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Hz. Peygamber esaslı surette tıbbî malûmata vâkıf olmakla beraber ve evrensel mahiyette genel geçer bir takım *tıbb-ı nebevî* ile ilgili hadisler söylemiş, zaman zaman yaşadığı dönemin tıp anlayışını, tedavi uygulamalarını da yansıtmıştır. Bu tür anlamakta güçlük çektiğimiz rivayetleri red etmenin, bunlara uydurma demenin bir mantığı bulunmamaktadır. *Tıbb-ı nebevî* hadislerinin büyük bir kısmının bugün de geçerliliğini koruduğu ve evrensel olduğu bir gerçektir. Çünkü İslam dini, insanın hem beden hem de ruhen sağlıklı olmasını hedeflemektedir. Bu çerçevede düşündüğümüzde *tıbb-ı nebevî* hadisleri meseleye manevi bir boyut da katmaktadır. Yaşadığı dönemin tıp anlayışını yansıttığı söylenen hadisler üzerinde günümüzde bazı araştırma ve tetkiklerin yapılması elzemdir. Bu araştırma ve tetkiklerin sonuçları ister olumlu, isterse olumsuz olsun ortaya konulmalıdır. Zamanın tıp anlayışını yansıttığını düşündüğümüz hadislerin uygulamada bağlayıcı olmadığını düşünerek ona göre hareket edilmelidir. Günümüzde alternatif tıp olarak değerlendirilen bu tür sağlıkla ve eczacılıkla ilgili hadislerin uygulama alanlarının da tespit edilmesi gerekir.

8. KAYNAKÇA

- Aclûnî. Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs Ammâ İştêhera mine'l-Ehâdisî alâ elsineti'n-Nâs. 3. Baskı. Dâru İhyâi't-Tûrâsî'l-Arabî. 1352/1933.
- Ahmed Nâim - Kâmil Mirâs. Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi. D.İ.B.Y.. Ankara: 1975.
- Ataseven, Asaf. Tıbb-ı Nebevî. Diyanet Dergisi, Peygamberimiz (s.a.v.) özel sayısı, 25/ 4, (1989): 98.
- Atmaca Veli. "Hadislerde Hastalık ve Sağlık Anlamında Kullanılan Genel Kavramla". Hadis Tedkikleri Dergisi, 8/1, (2010): 3-5.
- Atmaca, Veli. "Tıbb-ı Nebevî Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi (Bibliyografya Denemesi)". Hikmet Yurdu, 6:11, (2013): 39- 74.

- Atmaca, Veli. "Tıp ve Tıbb-ı Nebevi Hakkında Muasır Çalışmalar (Bibliyografya Denemesi)". Fırat Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, 16:1, (2011): 45- 70.
- Bahçeci Muhittin. Pegamberlik ve Peygamberler. İstanbul: Türdav Basım Yayım, 1977.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammaed b. İsmail. Sahîh-i Buhârî. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982.
- Canan İbrahim. Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi. Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.
- Cevad Ali. Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam. Bağdat: 1959.
- Dârimî, Abdullah b. Abdirrahman. Sünenü'd-Dârimî. Thk., es-Seyyid Abdullah Hâşim, Pakistan: 1984.
- Demirci Kadir. "İbn Kayyim'in Tıbbu'n-Nebevî'sinde İsnad ve Delalet Problemi". Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11/ 2, (2009): 53.
- Denizkuşları, Mahmut. Peygamberimiz ve Tıp. İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.
- Dönmez Mustafa. "Ebû Nuaym ve Et-Tıbbu'n-Nebevî İsimli Eseri Üzerine". Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi 16/1, (2007): 345-346.
- Dönmez, Mustafa. "el-Ehâdîsü't-Tıbbiye Beyne'l-Vahyi'l-İlâhî ve't-Tıbbü't-Tecrübî". Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları = Islamic University of Europa Journal of Islamic Research. 2/3, (2009): 165-178.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. Sünen-i Ebî Dâvûd. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Elbânî. Silsiletü'l- Ehâdîsî'z- Zaîfe ve'l- Mevzûa. Riyad: Mektebetü'l- Maarif, 1412/1992.
- Erul, Bünyamin. Sahâbenin Sünnet Anlayışı. Ankara: D.V.Y., 1999.
- Fazlurrahman. İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp. Terc., A.Bülent Baloğlu-A.Çiftçi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997.
- Hakim en-Nisâbü'rî. el-Müstedrek. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, trs.
- Has Polat. Peygamberimizden (s.a.s) Günümüze Beslenme. İzmir: T.Ö.V. Yayınları, 1991.
- Hattâbî. A'lâmü'l Hâdis. Thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdirrahman es-Suûdî. Mekke: Merkezü İhyâi't-Türâsî'l -İslâmî, 1409-1988.
- İbnü'l-Cevzî. Kitâbü'l- Mevzûât. Thk. Abdurrahman Muhammed Osman. Darü'l-Fikr, 1403/1983.
- İbn Hacer Askalânî. el-İsâbe fî Temyîzi's – Sahâbe. Beyrut: Dâru Sâdır, 1328.
- İbn Haldun. Mukaddime. Terc., S. Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 1982.
- İbn Hişâm Abdülmelik b. Hişâm. es-Sîretü'n-Nebeviyye. Beyrut: Dâru'l-Haber, 1995.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. el-Menârü'l Münîf fi's-Sahîh ve'd-Daîf. Thk. Abdülfettah Ebû Gudde. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye. trs.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. Zâdü'l Meâd. Thk. Şuayb el-Arnâvûd - Abdülkadir el- Arnâvûd, Abdülkadir el- Arnâvûd. Mektebetü'l- Menâri'l- İslâmî, 1407/1987.

- İbn Kuteybe Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. Te'vîlü Muhtelifi'l- Hadîs, Dâru'l-Ceyl. Lübnan: 1393/1972.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh el-Kazvînî. Sünen. Thk., M.F. Abdülbâkî. Dâru'l-Fikr. trs.
- İbn Sa'd. Tabâkâtü'l-Kübrâ. Beyrut: Dâru Sâdır, 1985.
- Işıcık, Yusuf. "Hz.Peygamber'in Din ve Dünya Anlayışı", Dünden Bugüne İslâm Dünyasında Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Problemleri Sempozyumu. Bursa: 1990.
- Kâdî İyâd. Şifâ-i Şerif. Terc. N. Erdoğan-H.S.Erdoğan. İstanbul: Çile Yayınları, 1980.
- Karacabey Salih. Hadis Vahiy Münasebeti ve Tıbla İlgili Hadisler Hakkında Hattâbî'nin Görüşleri. U.Ü.İ.F.D., 4/4, Bursa: (1992): 223.
- Karaman Hayrettin. Bağlayıcılık Bakımından Rasûlullah'ın Davranışları tebliğindeki tartışmalara verilen cevaplar. Hz.Peygamber ve Âile Hayatı sempozyumu, İstanbul: İlmi Neşr., (1989): 160-164.
- Küçük Raşit. Tıbb-ı Nebevî Literatürü Üzerine Bir Deneme. İlim ve Sanat, (1985): 3/7-8.
- Mevdudî. Sünnetin Anayasal Niteliği. Terc., Ahmed Asrar. İstanbul: Bengisu Yayınları, 1997.
- Mevdudî. Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı. Terc. Ahmed Asrar. İstanbul: Pınar Yayınları, 1985.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâca el-Câmiu's-Sahîh. Thk., M.F.Abdülbâkî. Lübnan: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1375/1956.
- Muhammed Ebû Şehbe. Sünnet Müdafaası. Terc. M. Görmez., M. E. Özafşar. Ankara: Rehber Yayınları, 1990.
- Muhammed Gazalî. Fakihlere ve Muhaddislere Göre Nebevî Sünnet. Terc, Ali Özek. İstanbul: İslami Araştırmalar, 1992.
- Muhammed Hamidullah. İslam Peygamberi. Terc., M.S.Mutlu, S.Tuğ. İstanbul: İrfan Yayınları, 1969.
- Nevevî, Ebû Zekerriyya, Yahya b. Şeref. Sahihu Müslim bi Şerhi'n- Nevevî. Beyrut: Darü'l- Ma'rife, 1997.
- Nureddin İtr. es-Sünnetü'l-Mutahhara ve't-Tehaddiyat. Halep: 1986.
- Okiç, Muhammed Tayyib. Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tedkikler. İstanbul: A.Ü.İ.F.Y., 1959.
- Oruçhan Osman. Hadis ve Bilim. Ankara: T.D.V.Y., 2011.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed. Usûlü's-Serahsî. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.
- Sıddîki, M. Zübeyr. "İslam Hukukunda Hadis'in Yeri". A.Ü.İ.F.D., Terc. M.Esat Kılıçer. Ankara: (1964): 12/115.
- Suyûtî. el-Leâliu'l-Masnûa. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1996.
- Şah Veliyyullah ed-Dihlevî. Huccetullâhi'l-Bâliğa. Terc. M. Erdoğan. İstanbul: İz Yayınları, 1994.

- Şevkânî. el-Fevâidü'l-Mecmûa fi'l- Ehâdîsi'l -Mevzûa. Thk. Abdurrahman b. Yahya. Kahire: Matbaatu's- Sünneti'l-Muhammediyye, 1380/1960.
- Ünal,Yavuz. Hadisleri Tesbitte Yöntem Sorunu. Samsun: Etüt Yayınları, 1999.
- Yardım Ali. Peygamberimizin Şemâili. İstanbul: Erkam Yayınları, 1998.
- Yeniî Necati-Kayapınar Hüseyin. Sünen-i Dâvûd Tercüme ve Şerhi. Şâmil İstanbul: 1987.
- Yıldırım Enbiya. Hadiste Metin Tenkidi. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.
- Yusuf el-Kardâvî. Sünneti Anlamada Yöntem. Terc. Bünyamin Erul. İstanbul: Rey Yayınları, 1991.
- Zehebî. et-Tibbu'n-Nebevî. 3. baskı, Beyrut: 1990.